
ТЕМА 22

ОСОБЛИВОСТІ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, СКОЄНИХ У СФЕРІ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

---

§ 1. Поняття підприємства, його кредитування та фінансово-господарської діяльності.

§ 2. Поняття ознак складу злочину за незаконно отриманий кредит і способи його скоєння.

§ 3. Підстави для порушення кримінальної справи за незаконне отримання кредиту та її розслідування.

§ 4. Початкові слідчі дії при розслідуванні злочинів у сфері економічної діяльності.

§ 5. Поняття фіктивного підприємництва та його розслідування.

§ 1. Поняття підприємства, його кредитування та фінансово-господарської діяльності

У період корінної переміни економіки в Україні і досягнення вагомих успіхів у ній наше суспільство зіткнулось зі спалахом як нових, так і раніше відомих злочинів у сфері економічної діяльності. Розслідування цих злочинів є достатньо складним завданням і перш за все тому, що ці злочини належать до категорії так званої «білокомірцевої» злочинності, іншими словами, вони скоюються професійно підготовленими людьми, з достатньо високим інтелектом, які володіють необхідними засобами і можливостями для реалізації своїх злочинних намірів.

Складність розслідування визначається і тим, що наші працівники не мають достатніх навичок і накопиченого досвіду роботи з проявами цієї злочинності. Практично відсутня профілактика боротьби з цим явищем, надійні методи і способи розслідування, а також відчувається недостатня підготовка слідчих кадрів для цієї галузі – все це, безумовно, негативно відображається

на повсякденній практичній роботі правоохоронних органів. Тому розслідування злочинів цієї категорії вимагає від правоохоронних органів знання економіки, фінансово-кредитної справи, бухгалтерського обліку, банківської діяльності та нових методик, знань і можливостей у сфері економічної діяльності та під час провадження судочинства.

Стаття 42 Господарського кодексу України від 16 січня 2003 року визначає, що підприємництво – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку.

Матеріальну основу підприємницької діяльності становить власність.

Власність як економічна категорія – це відносини між людьми з приводу речей (матеріальних благ), що присвоєні або належать одним особам і відповідно відчужені від інших осіб. Власник має право використовувати належне йому майно (будівлі, споруди, гроші, цінні папери тощо) для підприємницької діяльності. При цьому всім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав.

Відповідно до законодавства України суб'єктами підприємницької діяльності (підприємцями) можуть бути:

- громадяни України, іноземці, особи без громадянства, які не обмежені законом у правоздатності і дієздатності;
- юридичні особи всіх форм власності встановлених Законом України «Про власність» від 07.02.1992р.

Не допускаються до заняття підприємницькою діяльністю такі категорії громадян:

- військовослужбовці;
- службові особи органів прокуратури;
- службові особи суду;
- державної безпеки;
- внутрішніх справ;
- арбітражного суду;
- державного нотаріату;
- органів державної влади і управління, які покликані здійснювати контроль за діяльністю підприємств;
- особи, яким суд заборонив займатись певною діяльністю до закінчення терміну, встановленого вироком суду.

Суб'єкти підприємницької діяльності мають право без обмежень приймати рішення і здійснювати самостійно будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству. Проте в деяких випадках діяльності у зв'язку з підвищеними вимогами до безпеки робіт та необхідністю централізації

функцій управління підприємництво застосовуватися не може. Перелік таких видів діяльності встановлює Верховна Рада за поданням Кабінету Міністрів України і спеціального дозволу (ліцензії).

Суб'єкти господарської діяльності можуть використовувати такі форми кредиту:

- 1) банківський;
- 2) комерційний;
- 3) лізинговий;
- 4) іпотечний;
- 5) бланковий;
- 6) консорціумний;
- 7) державний.

Згідно з положенням «Про кредитування», затвердженим постановою правління Національного банку України від 28 вересня 1995 року, *кредит* визначається як позиковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, плановості та цільового характеру використання. Банківський кредит надається суб'єктам кредитування усіх форм власності у тимчасове користування на умовах, передбачених кредитним договором. Кредити, які надаються банками, поділяються за строками використання:

- 1) короткострокові – до 1 року;
- 2) середньострокові – до 3 років;
- 3) довгострокові – понад 3 роки.

Або *кредит* – це надання грошей або товарів у борг на певний термін і на умовах їх повернення, звичайно, зі сплатою відсотків. Форми кредиту за своєю структурою поділяються на:

- банківський кредит – це кредит, який надається банком функціонуючим підприємствам (клієнтам) у вигляді грошових позик з обов'язковим поверненням і сплатою відсотків;

- комерційний кредит – це кредит, який надається функціонуючими підприємствами один одному у вигляді продажу товарів з відстрочкою платежу у двох формах: а) товарній; б) грошовій;

- лізинговий кредит – це відносини між юридичними особами, які виникають у разі оренди майна (технічних засобів) і супроводжуються укладанням лізингової угоди;

- іпотечний кредит – це особливий вид відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна, тобто – це довгострокова позика під заставу нерухомості. В основному це купівля житла в кредит;

- консорціумний кредит – це форма кредиту, що надається банківським консорціумом. Консорціум – це тимчасове об'єднання, яке створюється

підприємствами і банками для спільної реалізації конкретних великомасштабних кредитних проектів;

- бланковий кредит – це кредит без забезпечення цінними паперами або матеріальними цінностями. Ним користуються клієнти, які мають довгострокові ділові довірчі відносини з банком та високу платіжну спроможність.

- державний кредит – це кредит, що надається юридичними і фізичними особами держави, яка є позичальником, для мобілізації державою коштів, для фінансування державних видатків, особливо коли державний бюджет є дефіцитним. Державний кредит виступає у різних формах: натуральної позики, випуск державою облігацій, казначейських зобов'язань та інших кредитних документів.

Згідно із законодавством на території України всі юридичні особи усіх форм власності, а також фізичні особи – громадяни України, особи без громадянства, які є суб'єктами підприємницької діяльності, можуть здійснювати між собою розрахунки як у безготівковому, так і у готівковому порядку, але у встановлених законодавством формах.

З метою удосконалення організації банками розрахунково-касового обслуговування народного господарства, правління Національного банку України постановою від 30 червня 1995 року за №166 затвердило відповідний порядок організації розрахункового обслуговування банками клієнтів і взаємовідносин з цього питання між установами Національного банку України та комерційними банками.

Положення про безготівкові розрахунки ґрунтується на принципах вільного вибору суб'єктами форм розрахунків. Вони можуть здійснюватися у таких формах:

- платіжних доручень – безготівкових розрахунків, які застосовуються для здійснення попередньої оплати за отримання поставлених товарів або наданих послуг;

- платіжних вимог-доручень – постачальник заповнює вимогу про сплату коштів і безпосередньо надсилає її покупцеві (платникові);

- чеків – письмових розпоряджень власника рахунку (чекодавця) для банку, де відкрито його рахунок, про оплату вказаної у чекові суми;

- акредитивів – розрахунків, коли банк покупця доручає банку постачальника провести аналіз рахунків постачальника на умовах, вказаних у кредиті й угоді. Тобто, це цінний папір, який посвідчує право кредитора на отримання в банку певної суми та у вказаний термін;

- векселів – розрахунків, відповідно до яких боржник зобов'язаний виплатити кредиторі певну грошову суму у вказаний термін.

§2. Поняття ознак складу злочину за незаконно отриманий кредит і способи його скоєння

Кримінальна відповідальність за незаконне отримання кредиту складається з двох частин і передбачена статтею 222 Кримінального кодексу України. Перша частина містить кваліфікацію про отримання фізичною чи юридичною особою кредитів, субсидій, субвенцій, дотацій, податкових пільг шляхом надання свідомо неправдивої інформації державним органам, банкам або іншим кредиторам про свою фінансово-господарську діяльність. Друга частина статті 222 ККУ вказує на ті ж дії, вчинені повторно або які завдали великої матеріальної шкоди державі чи кредиторові.

Кредити, дотації, субсидії, субвенції – це види, як правило, грошової допомоги, яка надається державою в особі її центральних чи місцевих органів влади за рахунок коштів державного чи місцевих бюджетів, а також допомога, що надається суб'єктами підприємницької діяльності, різними фондами, в тому числі благодійними, і окремими громадянами за рахунок власних коштів суб'єктам підприємницької діяльності, громадським організаціям, об'єднанням громадян чи окремим громадянам. Дотації, субсидії, субвенції можуть надаватись і в натуральній формі.

Дотації – вид грошової допомоги, яка надається, як правило, збитковим підприємствам з боку держави з метою покриття затрат, що не покриваються виручкою від реалізації виробленої продукції, тобто підприємствам, в яких планові затрати на виробництво продукції чи надання послуг перевищують доходи від реалізації виробленої продукції і наданих послуг.

Субсидії – підтримка, допомога переважно у грошовій формі, що надається без будь-яких конкретних умов і незалежно від фінансового стану суб'єктів, яким вони надаються. Як правило, субсидії надаються для стимулювання певної діяльності чи виробництва певної продукції, підтримання підприємницької діяльності взагалі.

Субвенції – допомога, що надається для фінансування певних конкретних програм, проектів, що схвалюються суб'єктами, які надають допомогу. На відміну від дотації і субсидії, субвенція підлягає поверненню у разі використання разової допомоги не за її цільовим призначенням.

Кредит – надання кредитором позички в грошовій чи товарній формі на умовах повернення в певний строк і, як правило, зі сплатою відсотків.

В якості родового об'єкта злочину виступає фінансова система учасників економічного обороту. Сферою їх застосування і скоєння злочину є банки, кредитні установи, кредити різних видів, тобто весь економічний оборот. Предметом злочину є недостовірна інформація з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків.

Така інформація є предметом злочину лише у тому випадку, якщо вона є завідомо неправдивою, тобто особа достеменно наперед знає, що вона містить недостовірні дані щодо наявності підстав на одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків.

Пільги щодо податків – це повне чи часткове звільнення від сплати всіх чи окремих податків залежно від виду суб'єкта підприємницької діяльності.

З об'єктивної сторони злочин характеризується активними діями – поданням державним органам, різним фондам, підприємствам, банкам та іншим кредиторам завідомо неправдивої інформації з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків. Злочин, передбачений ч. 1 ст. 222 ККУ, відноситься до формального складу злочинів і вважається закінченим з моменту надання винною особою завідомо неправдивої інформації, незалежно від того, чи одержані в результаті субсидії, субвенції, дотації, кредити чи пільги щодо податків.

Якщо винна особа, подаючи завідомо неправдиву інформацію, мала намір привласнити кошти, одержані як субсидія, субвенція, дотація, кредити чи пільги щодо податків, її дії слід кваліфікувати, як замах на розкрадання державного або індивідуального майна, а у разі фактичного обернення одержаних коштів на свою користь чи на користь інших осіб – як закінчене розкрадання.

Підrobка документів і подання таких документів державним органам, банкам й іншим кредиторам є способом вчинення злочину, передбаченого ст. 222 і додаткової кваліфікації за підrobку документів за ст. 358 чи ст. 366 («Службове підrobлення») не потребує.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується провиною у формі прямого наміру зі спеціальною метою – незаконним одержанням дотацій, субсидій, субвенцій, кредитів чи пільг щодо податків. Мотиви вчинення злочину можуть бути різні (як правило, корисливі) і на кваліфікацію не впливають, але повинні враховуватись при призначенні покарання.

Суб'єктами злочину можуть бути особи, які досягли 16 річного віку:

- громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю без утворення юридичної особи;
- громадяни–засновники чи власники суб'єктів підприємницької діяльності (юридичних осіб);
- службові особи юридичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності.

Частиною 2 статті 222 ККУ передбачена відповідальність за два кваліфікованих види злочину, що розглядається:

1) надання вказаними в ч. 1 ст.222 особами завідомо неправдивої інформації державним органам, банкам, іншим кредиторам з метою одержання дотацій, субсидій, субвенцій, кредитів чи пільг щодо податків, вчинених повторно;

2) заподіянням такими діями великої матеріальної шкоди державі чи кредитору.

Для кваліфікації дій за ч. 2 ст. 222 ККУ за ознакою вчинення їх повторно необхідно встановити, що особа раніше вчинила дії передбачені ч. 1 цієї статті і не збігли строки давності притягнення до кримінальної відповідальності за раніше вчинені дії, якщо особа не була осуджена за них або ж з особи не знята чи не погашена судимість за злочин, передбачений ч. 1 ст. 222 ККУ.

Великою матеріальною шкодою державі чи кредиторів (юридичній особі), згідно з приміткою до ст. 205 ККУ «Фіктивне підприємництво», слід вважати шкоду, якщо вона у 1000 і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян. Матеріальна шкода державі чи кредиторів може бути заподіяна в результаті використання дотацій, субсидій, субвенцій не за цільовим призначенням, неповернення кредитів, ухилення від сплати податків. Одержання пільг щодо податків у результаті надання службовою особою суб'єктам підприємницької діяльності завідомо неправдивої інформації податковим органам є одночасно і ухиленням від сплати податків, відповідальність за яке передбачено ст. 212 ККУ «Ухилення від сплати податків». Під значним розміром коштів слід розуміти суму несплаченого податку, яка в 1000 і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян.

Способи скоєння злочинів

Способи скоєння злочинів цього роду досить різноманітні. На першому етапі підприємці (керівники організацій) можуть діяти за однією або декількома схемами, які наведені нижче:

а) заснування фіктивних фірм. Частіше за все такі фірми реєструються на підставних осіб, інколи за краденим паспортом. Мета заснування таких «одиночок» – отримати кредит, присвоїти його, ліквідувати «фірму»;

б) виготовлення фіктивних документів і подання їх для укладання кредитних договорів. Це може здійснювати як фіктивна фірма, так і реально існуюче підприємство (організація), підприємець. Мета виготовлення фіктивних документів – зробити видимість фінансової спроможності;

в) фабрикація документів про нібито укладення договорів, підрядних робіт, які надаються в банк у якості обґрунтування кредитів;

г) надання фіктивних або отриманих шляхом обману гарантійних листів або доручень від державних або комерційних структур;

г) надання кредитору застави, якої нема у власності підприємця чи яка вже знаходиться під заставою, або майна, яке не має тієї цінності, під яке заставляється;

д) підкуп банківських робітників для отримання кредитів з порушенням економічних нормативів, вимог забезпечення повернення кредитів, відсут-

ність у договорі строків і форми контролю за діяльністю організації, яка отримала кредити.

Важливим елементом скоєння злочинів у цій сфері є такий фактор, як наявність в організації, яка бере в кредит, декількох рахунків у банку. Це дає можливість господарській структурі проводити операції за різними розрахунками, перераховувати кредит, уникаючи головного рахунку, вводити в оману кредитора при наявності претензій до головного рахунку.

§3. Підстави для порушення кримінальної справи за незаконне отримання кредиту та її розслідування

Типовою вихідною інформацією для порушення кримінальної справи по злочинах, пов'язаних з кредитуванням, є:

1) повідомлення банку або іншої кредитної установи, яка надала кредит, про неповернення кредиту і зникнення фірми;

2) повідомлення податкової міліції про наявність комерційної організації, яка не займається ніяким видом діяльності, але акумулює гроші на своїх рахунках.

Вихідною (початковою) інформацією для порушення кримінальної справи про неправомірне кредитування або злісне ухиляння від погашення кредитної заборгованості частіше за все є:

а) матеріали органів дізнання, які містять у собі результати оперативних розробок;

б) матеріали, які надходять від контрольних органів (податкової міліції, податкової інспекції, аудиторських фірм, ревізійних органів);

в) матеріали, виділені з інших кримінальних справ, а також які надійшли від арбітражних судів;

г) повідомлення засобів масової інформації;

г) заяви або повідомлення громадян.

Аналізуючи матеріали, які надійшли, перш за все потрібно встановити, чи мають місце в діях особи (організації) ознаки складу злочину (ст. 205, 218, 219, 222 КК) або справу потрібно відправити для вирішення до господарського чи цивільного судочинства.

У ході попередньої перевірки виявляють правовий статус організації (підприємства), яка отримала і не повернула кредит, наявність юридичної особи, форму власності. Вказані обставини можуть бути встановлені шляхом ознайомлення зі статутом підприємства і угодами, які були підписані, а також за запитом про реєстрацію юридичної особи в установленому законом порядку. Може бути здійснена фінансово-економічна перевірка

підприємства (аудиторська, податкова) з вивченням актів попередніх перевірок.

При порушенні кримінальної справи слідчий повинен володіти такими матеріалами:

- повною офіційною назвою підприємства (організації підприємця), хто отримав кредит, їх юридична адреса, хто засновник підприємства, коли і ким воно зареєстроване, номер рахунку і назва банку;
- відомостями про те, чи є порушення закону і в чому вони виразились;
- відомостями про результати проведених фінансово-економічних перевірок, ревізій, наявністю таких документів, які підтверджують скоєння правопорушення;
- поясненням осіб, причетних до скоєння злочину;
- наявністю виписок з нормативних актів, які були порушені і при перевірці виявлені.

При порушенні кримінальної справи повинна враховуватися повнота зібраних документів і наявність в них ознак скоєного злочину, а також обставини, що в цьому випадку не потребують згоди власника майна, стосовно об'єкта посягання. Після порушення кримінальної справи залежно від характеру злочину (незаконне отримання кредиту, субсидії, субвенції тощо) *підлягають встановленню*:

1) обставини, за яких заснована фірма, що отримала кредит; на скільки законна її діяльність; документи, які вона подала для реєстрації. Такими документами мають бути статут і договір. Юридична особа, яка не є комерційною організацією, може діяти на основі загального положення про організації цього виду (фонди цього виду, спортивно-оздоровчі організації тощо). При заснуванні юридичної особи в документах зазначається найменування юридичної особи, місце її знаходження, порядок управління, інші відомості, передбачені законом;

2) обставини підписання кредитного договору, його відповідність нормативним актам, рух отриманого кредиту, його відповідність договору;

3) оригінальність чи фіктивність документів на отримання кредитів;

4) обставини вилучення кредитних платежів, з'ясування чи був переказ їх на інший рахунок цієї організації або іншої; які угоди були здійснені під цей кредит, які господарські операції здійснені і які матеріальні цінності отримані, де і в кого вони знаходяться;

5) встановлення всіх учасників незаконного отримання кредиту, наявність підставних осіб, на яких була зареєстрована фіктивна фірма, розмір прибутку, який отримала комерційна організація від угоди;

6) роль робітників банку при заключенні договору і видачі кредиту;

7) обставини злісного ухилення організації (громадянина) від погашення кредитної заборгованості;

8) місце знаходження особи (юридичної, фізичної), наявність у неї власності та конкретно якої та ін.

§4. Початкові слідчі дії при розслідуванні злочинів у сфері економічної діяльності

До числа невідкладних початкових дій слід віднести виїмку або виявлення і вилучення (обшук) документів. Від того, наскільки своєчасно і повно будуть вилучені документи, залежить успіх будь-якого розслідування злочинів у сфері економічної діяльності. До документів, які підлягають огляду і вилученню належать документи, які безпосередньо пов'язані з отриманням кредиту або відображають фінансово-господарську діяльність підприємства (організації). Це можуть бути як первинні документи, наприклад, накладна на придбану продукцію (матеріали), так і документи звітних обліків. Для їх вивчення (а інколи огляду і виїмки) доцільно запросити спеціаліста в області фінансово-економічної справи.

Мета вивчення документів – отримати дійсні дані про фінансово-господарську діяльність організації, її платоспроможність, цільове використання засобів, які є у її розпорядженні. Справа в тому, що розслідування будь-якого злочину в цій сфері охоплює цілий комплекс питань, пов'язаних з діяльністю юридичної особи, яку перевіряють. Оптимальним варіантом для отримання достатньо повної і об'єктивної картини такої діяльності є проведення фінансово-економічної експертизи. Предмет судової фінансово-економічної експертизи складає комплекс обставин справи, які встановлюються у відношенні фінансових операцій і фінансових показників діяльності підприємства (в організації), а також фактичні дані, що характеризують утворення, розподіл і використання на підприємстві (організації) доходів і грошових фондів; негативні відхилення в цих процесах, що вплинули на показники господарської діяльності і сприяли здійсненню правопорушень, пов'язаних з недотриманням фінансової дисципліни. Найчастіше фінансово-економічні дослідження проводяться або для аналізу фінансових результатів і визначення фінансового стану підприємства (організації), або для визначення розміру неправомірно отриманих доходів, а також недотримання правил здійснення фінансових операцій, прихованого від держави прибутку, необґрунтованих відрахувань у грошові фонди, необґрунтованого одержання кредитів.

За допомогою фінансово-економічної експертизи встановлюють:

- реальність і економічну обґрунтованість фінансових показників підприємства (організації) у випадках перекручування даних про доходи і витрати;

- фінансовий стан і платоспроможність підприємства (організації);
  - структуру і динаміку доходів і витрат підприємства (організації) з метою визначення в них диспропорцій, що вплинули на величину балансового прибутку і пов'язаних з нею показників;
    - диспропорції у співвідношенні між собівартістю продукції і динамікою застосованих цін з метою встановлення фактів перекручування звітних даних про прибуток підприємства (організації);
    - негативні відхилення в розподілі і використанні прибутку, які призвели до необґрунтованого завищення суми коштів, що залишаються в розпорядженні підприємства (організації);
    - розрахункові операції, пов'язані з утворенням і використанням доходів і грошових фондів підприємства (організації) з метою встановити негативні відхилення (недоплати, переплати) за окремими статтями доходів і напрямками витрат коштів;
      - необґрунтоване надання кредиту іншій організації;
      - неповернення кредиту цієї організації;
      - ступінь забезпечення підприємства оборотними коштами, причину утворення дебіторської і кредиторської заборгованості. Потреба в організації фінансово-економічних експертиз може виникати також за необхідності дослідження фінансової ситуації, пов'язаної з одержанням кредиту, із завищенням чи заниженням закупівельних цін, перевищенням граничного рівня рентабельності й одержанням надприбутку підприємствами-монополістами.
- Найчастіше при призначенні фінансово-економічної експертизи, у тому числі й у справах про кредитування, перед експертами ставляться такі питання:
- а) чи відповідають звітні дані підприємства його фінансовому стану, а якщо ні, то які економічні фактори привели його до неплатоспроможності;
  - б) чи дозволяв фінансовий стан підприємства давати кредит (позику) іншому підприємству і якщо так, то за рахунок яких джерел;
  - в) чи відповідає собівартість продукції (робіт, послуг) підприємства здійсненим витратам, якщо так, то чи не спричинило це перекручення даних про прибуток підприємства;
  - г) чи не свідчать фінансові операції підприємства про відволікання засобів з господарського обороту і їхнє нецільове використання та ін.

Проведенню судової фінансово-економічної експертизи може передувати ревізія. Ревізії призначені слідчими, доручаються ревізорам окремих відомств у системі Кабінету Міністрів України. Важливим моментом початкових слідчих дій є накладання арешту на матеріальні цінності і на кошти, що зберігаються на рахунках організації (підприємця)- боржника. Арешт накладається, в першу чергу, для відшкодування заподіяного матеріального збитку. Однак можуть бути й інші варіанти. Наприклад, накладення арешту на

майно, надане раніше у вигляді застави для його справжньої оцінки, встановлення його відповідності тим зведенням, що були зафіксовані в договорі кредитування, в оціночному заключенні експертів тощо.

З метою відшукати документи, що мають значення для справи, а також знайти майно, на яке може бути накладено арешт, на початковій стадії розслідування проводиться обшук. Обшуки здійснюються в офісі фірми, за місцем проживання керівника (підприємця), головного (старшого) бухгалтера, на дачах, у гаражах, в автомобілях тощо. Разом з офіційними документами під час обшуку вилучають чорнові записи, заготовки підроблених документів, штампи, печатки, що використовувались для їхнього виготовлення, друкарські машинки, комп'ютери та інші засоби оргтехніки, використані для виготовлення підроблених документів. Ці матеріали можуть дати уявлення про фінансово-господарську діяльність організації, про підготовчі дії для отримання кредиту, про способи його приховування.

До числа початкових слідчих дій у справах цієї категорії може бути віднесений і огляд виробничих, складських приміщень, офісу фірми. Метою подібних оглядів є:

- а) встановити їх цільове призначення і відповідність заявленій діяльності;
- б) визначити, чи дійсно є такі складські приміщення для збереження матеріалів, товарів, іншої продукції, тобто відповідно до укладеного договору; чи можна в цьому приміщенні розмістити заявлені товари (продукцію, матеріали); чи немає залишків цих товарів (матеріалів, продукції);
- в) встановити відповідність виробничих приміщень заявленій діяльності, а також, чи могли в них виготовляти невраховану продукцію;
- г) чи можуть в офісах бути розміщені співробітники апарату в тій кількості, як це значиться у документах (у тому числі у відомості на видачу зарплати); чи є в цьому офісі інші організації, де в офісі можуть зберігатися (бути заховані) документи, які цікавлять слідство та ін.

У ході подібних оглядів доцільна допомога фахівців. За необхідності може бути призначена, наприклад, судово-товарознавча експертиза.

Важливе значення мають допити підозрюваних і свідків. При розслідуванні економічних злочинів, у тому числі й в області кредитування, типовими поясненнями зацікавлених осіб у прихованні злочину є посилання на господарський прорахунок: невиправданий ризик, несумлінні дії партнерів, несприятлива кон'юнктура тощо. Спростувати подібні пояснення можуть тільки встановлені перед допитом факти (одиночні чи в комплексі), що піддаються сумніву в об'єктивності обставин, які привели до неповернення кредиту або його незаконного одержання (у тому числі пільгового кредиту).

До числа таких фактів, що виявляють справжні наміри кредитоотримувача та фактичне положення справ в організації, можна віднести:

1. Створення фірми за підробленими документами; надзвичайно малий розмір статутного капіталу; відсутність площ для виконання зазначених у статуті робіт або надання послуг; відсутність у штаті організації осіб, здатних виконувати ці роботи (послуги);

2. Вимога стовідсоткової попередньої оплати робіт (послуг) як неодмінна умова угоди, що укладається. Розрахунок будується на отриманні 100% прибутку і ліквідації «фірми-одноденки»;

3. Нереально великі розміри доходу, що фірма обіцяє своїм кредиторам, високі відсотки по вкладах. Ця ознака найчастіше фігурує у справах про операції, що пов'язані з цінними паперами; залученням засобів населення; одержанням кредитів одночасно від декількох організацій (фірм, банків);

4. Несприятлива ситуація на момент одержання кредиту. Це може бути наявність великого числа боргів, прострочених зобов'язань з виплат, зроблених робіт, з надання послуг тощо. Це можуть бути обставини, що поставили організацію (підприємця) на межу банкрутства (руйнування): знищення майна (пожежа, стихійне лихо), вимагання з боку злочинних структур та ін.;

5. Обставини, що свідчать про відсутність реальних можливостей виконати умови, під які брався кредит. Це може бути непрофесіоналізм підприємця чи відсутність необхідних професіоналів в організації; невиконання організацією (підприємцем) необхідних підготовчих дій (дача реклами, завезення матеріалів, оренда приміщень та ін.);

6. Підроблені документи, «гарантійні», тобто фіктивні листи, неналежна застава, що пропонувалась при укладанні угоди;

7. При заключенні договору кредитування під угоди, пов'язані з придбанням матеріалів за кордоном, коли наявним є факт відсутності валютного рахунку (валютних засобів) у кредитотримувача;

8. Витрата засобів, отриманих як цільовий кредит, не за призначенням (повернення боргу, ремонт офісу, придбання дачі, квартири, транспортного засобу тощо).

Поряд із проведенням початкових слідчих дій органам дізнання даються завдання: прослуховування і запис телефонних розмов, виявлення епізодів, подібних розслідуваному, або скоєних раніше у сусідніх регіонах та ін. Доручення слідчого можуть стосуватися і дій оперативних працівників особливо з виявлення грошей і цінностей, нерухомості, нажитих злочинним шляхом; фактів вкладання засобів у нелегальний бізнес (зі зброєю, наркотиками, проституцією, азартними іграми); встановлення конкретних учасників події, їх розшук і затримання.

На наступному етапі відбувається, як правило, перевірка пояснень, що дали звинувачені (підозрювані), і закріплення доказів, отриманих на початку слідства.

§5. Поняття фіктивного підприємництва та його розслідування

Під фіктивним підприємництвом (ст. 205 ККУ) слід розуміти створення комерційної організації без наміру здійснювати підприємницьку чи банківську діяльність, що має за мету одержання кредитів, звільнення від податків, іншої майнової вигоди чи прикриття забороненої діяльності, чим заподіяний великий збиток громадянам, організаціям чи державі.

Фіктивне підприємництво — самостійний злочин, що посягає на сферу економічної (підприємницької) діяльності з усіма властивими йому ознаками.

За змістом ст.205 ККУ «Фіктивне підприємництво» є кримінально караним, що передбачає створення комерційної структури з метою прикриття незаконної діяльності, тобто без наміру здійснювати підприємницьку діяльність. Однак подібне трактування приховує в собі небезпеку притягнення до кримінальної відповідальності за думки, за намір, що суперечить принципам українського кримінального права. До того ж такий намір у момент, коли комерційна організація тільки створена, може бути встановлено тільки визнанням самого винного, що нереально і не є надійним доказом. Тому було б неправильно трактувати фіктивне підприємництво як бездіяльність після створення комерційної структури.

Фіктивне підприємництво — це діяльність, яка хоч і здійснюється законно зареєстрованою комерційною організацією, але не пов'язана з підприємництвом (тобто з користуванням майном чи виробництвом, продажем товарів, виконанням робіт чи наданням послуг), а лише імітує один з видів підприємництва для прикриття злочинної діяльності. При будь-якому з наведених вище варіантів метою такої діяльності є отримання свідомо незаконної матеріальної вигоди.

Суб'єктивна сторона розглянутого злочину характеризується тільки навмисною провиною, тобто прямим наміром відносно створення комерційної організації і прямим чи непрямым наміром стосовно наслідків. Особа усвідомлює, що створює фіктивну комерційну організацію з метою:

- 1) одержання кредитів;
- 2) звільнення від податків;
- 3) одержання іншої майнової вигоди;
- 4) прикриття забороненої діяльності.

На практиці найчастіше фіктивні комерційні організації створюються для неправомірного отримання кредитів чи прикриття забороненої діяльності. Під забороненою діяльністю необхідно розуміти види діяльності:

- 1) які перераховані в Кримінальному кодексі як злочини;
- 2) здійснення яких дозволено винятково визначеними органами;
- 3) для здійснення яких потрібний спеціальний дозвіл (ліцензія).

Фіктивне підприємництво може бути і способом здійснення податкових злочинів, коли суб'єкт оподаткування перераховує фіктивно комерційній організації частину своїх доходів, занижуючи тим самим величину оподаткованого об'єкта.

Фіктивне підприємництво необхідно відрізнити від шахрайства (ст. 190 ККУ) як способу заволодіння чужим майном чи придбання права на чуже майно шляхом обману чи зловживання довірою.

Фіктивне підприємництво – це свого роду «кваліфікований» спосіб обману, коли законно зареєстрована підприємницька структура, яка має дозвіл на здійснення відповідної діяльності, всі реквізити (самостійна назва юридичної особи, установчі документи, розрахунковий рахунок у банку, юридична адреса, бланки, штампи, печатки тощо), власне кажучи все, що необхідно, – навмисно обманює громадян, юридичних осіб, суб'єктів, що ведуть господарську діяльність, державу, займаючись не підприємництвом, а різного роду незаконною діяльністю, яка насправді є відверто злочинною. Фіктивне підприємництво, по суті, є свого роду «інструментом» здійснення інших злочинів чи прикриттям заборонених видів діяльності.

Фіктивне підприємництво становить підвищену небезпеку, оскільки така діяльність «підприємницьких» структур завдає великої шкоди здійсненню економічних реформ у побудові цивілізованого ринку, оскільки такі структури ще на початку свого існування мають ознаки організованої злочинності, а їх реєстрація – це лише офіційне прикриття.

Під прикриттям фіктивних підприємницьких структур можуть відбуватися, поряд з перерахованими, і такі злочини, як контрабанда, торгівля людьми, залучення до заняття проституцією і багато інших.

У зв'язку з цим ст. 205 КК України повинна застосовуватися в сукупності з іншими статтями КК, які забороняють під страхом кримінального покарання певні види діяльності. Для прикладу розглянемо розслідування фіктивного підприємництва, здійснюваного з метою незаконного отримання кредиту. Предметом перевірки фіктивного підприємництва будуть:

а) створення фірми (фіктивно-комерційної організації), що одержала кредит;

б) реальність господарської угоди, під яку отриманий кредит;

в) рух отриманих кредитів;

г) вилучення кредиту;

г) встановлення всіх учасників фіктивно-комерційної організації, а також банківських працівників, що сприяли їх діяльності.

Для перевірки цих обставин необхідно провести дії, спрямовані на доведення факту створення фіктивного підприємства без мети заняття підприємницькою діяльністю. Для цього потрібно встановити:

- розмір статутного капіталу і його формування; не виправдано малий розмір статутного капіталу може свідчити про відсутність намірів здійснювати підприємницьку діяльність, заявлену в установчих документах;
- факт відсутності приміщень (власних, орендованих), придатних для заявленої діяльності;
- відсутність необхідних матеріалів, сировини, товарів, готової продукції, які б підтверджували про здійснення підприємницької діяльності, що визначена в документах;
- наявність декількох рахунків у різних банках, у тому числі і на підставних осіб (філії, дочірні організації), що дозволяють переадресовувати кошти з одного банку в інший і знімати наявні суми з рахунків;
- якщо отримані кредити використовувалися для заняття забороненою діяльністю, то необхідно встановити, за якою угодою здійснювалось фіктивне прикриття цієї діяльності, в чому воно виражалось.

При розслідуванні подібної ситуації необхідно, в першу чергу, враховувати, що всі члени організованого злочинного співтовариства зв'язані круговою порукою. Тому початковою інформацією, здатною послужити підставою для порушення кримінальної справи, можуть бути тільки відомості, що надійшли ззовні, але ніяк не із самого злочинного співтовариства.

Джерелом таких повідомлень можуть бути:

- а) негласна інформація і результати оперативної перевірки, отримані оперативним шляхом;
- б) інформація, що надходить з державних контрольних органів (податкової інспекції, контрольно-ревізійних органів та ін.);
- в) повідомлення громадян у засобах масової інформації про відсутність легальної діяльності комерційної організації чи заняття нею забороненою діяльністю в тісному зв'язку з банком (банками).

Незалежно від джерела інформації, перевірки підлягають як дії фіктивно-комерційної організації, так і окремі види діяльності банку при підозрі на його активну роль у створенні фіктивного підприємства і злочинне співробітництво з ним. Такими обставинами, що підлягають встановленню, можуть бути:

- а) кількаразовий переказ коштів у різні організації на різні рахунки;
- б) вкладення коштів у рухоме і нерухоме майно, що потім реалізується;
- в) скупка ювелірних виробів, антикваріату, стародавніх картин тощо;
- г) маскування розкрадених коштів шляхом оформлення документів за понесені збитки (перерахування коштів організаціям, що нещодавно припинили своє існування, виплата значних штрафних санкцій з вини несумлінних партнерів тощо).

При активній участі співробітників банку в діяльності фіктивного підприємства по розкраданню грошових засобів використовується такий

спосіб приховання як перекручування (викривлення) комп'ютерної інформації, що відображає фінансово-кредитну діяльність банку. Для цього інформація може бути знищена або в самому комп'ютері, або на магнітних, оптичних носіях (дискетах і дисках) інформації. Так, магнітні носії використовуються повторно з одночасним знищенням попередніх записів. Можливе маскуванню розкрадань під виглядом збійних ситуацій, коли нібито через помилки в програмі відбувся збій комп'ютера, який привів до втрати частини інформації.

На початковому етапі розслідування можуть мати місце дві принципово відмінні одна від одної слідчі ситуації:

1) невідома особа (особи), з числа банківських працівників, здійснює розкрадання за змовою з членами фіктивно комерційної організації;

2) злочинець затриманий на місці вчинення злочину з речовими доказами.

У першій ситуації алгоритм розслідування буде складатися з наступних дій:

- вилучення і вивчення платіжних банківських документів, а також документації, що супроводжує ці документи (договори, доручення, контракти, реєстри тощо);

- вилучення документації за рухом банківських засобів на рахунках як фіктивного підприємства, так і інших установ та організацій при сумніві в законності їхніх дій;

- накладення арешту на грошові суми, зараховані за підробленими банківськими документами в установи банків, і на грошові суми, зараховані за платіжними дорученнями на фіктивно-комерційні організації;

- вилучення та вивчення нормативних матеріалів, що регламентують діяльність банківських установ;

- допит керівників і співробітників банківських установ, де були виявлені і вилучені підроблені документи, звідки перераховувалися незаконні кредити. У ході допитів підлягають з'ясуванню обставини кредитування фіктивно-комерційної організації, причини відступу від встановлених правил (якщо були такі відступи), хто зі співробітників банку брав участь в оформленні цих документів;

- чи здійснював банк контроль за діяльністю фіктивно-комерційної організації і якщо ні, то чому, та інші обставини;

- проведення експертиз (судово-бухгалтерських, судово-почеркознавчих та ін).

У другій ситуації, коли хто-небудь із членів злочинного співтовариства затриманий на місці скоєння злочину (виготовлення чи подання інших документів, незаконне одержання наявних засобів (грошей), заняття незаконною діяльністю), алгоритм розслідування буде таким:

- затримання і особистий обшук затриманого як підозрюваної особи в здійсненні злочину. У ході особистого обшуку, а відносно банківського працівника – і обшуку на робочому місці, підлягають вилученню всі банківські документи, чорнетки, бланки документів, дискети, записні книжки, квитанції для оплати міжміських переговорів, транспортні документи тощо;

- допит затриманого, з'ясування обставин здійснення злочину, виявлення співучасників;

- обшук за місцем проживання підозрюваного (для виявлення об'єктів, зазначених раніше, а також грошей і цінностей, нажитих злочинним шляхом);

- допит свідків, які можуть дати відомості, що доповнять інформацію про злочинну діяльність.

При розслідуванні банківських розкрадань, в тому числі і шляхом «перекачування» грошей у фіктивну структуру, необхідно, в першу чергу, вилучити і проаналізувати комп'ютерну інформацію – головне джерело відомостей про розкрадання і способи його приховування.

При проведенні обшуку за місцем роботи та місцем проживання підозрюваного здійснюється обшук і вилучення носіїв інформації (дискет, дисків, магнітофонних стрічок тощо), що містять відомості, які належать до розрахункових операцій підрозділів банку про місцеві здійснення розкрадань, до носіїв функціонуючого програмного забезпечення по банківським операціям за конкретний період часу, а також графічні роздруковки комп'ютерного тексту (лістинги) та інші документи; журнали обліку збійних ситуацій обчислювальної техніки (журнали ведуться в банку і в організації, що обслуговує обчислювальний центр банку); протоколи вечірнього рішення, у яких зафіксовані дії оператора з обробки інформації після операційного дня; журнали робочого часу комп'ютерних систем; журнали передачі змін, додаткові інструкції, зведення про контрольні числа, дані обліку технічних несправностей комп'ютера та ін.

При виїмки комп'ютерної інформації бажано використовувати допомогу фахівця в галузі комп'ютерних технологій. У ході допитів необхідно з'ясувати:

- 1) у працівників банків: порядок організації й особливості бухгалтерського обліку з використанням комп'ютера і комп'ютерних систем, про взаємодію з обчислювальним центром конкретного банку у процесі банківських операцій;

- 2) в осіб, які виконували відомчу ревізію: яким чином було виявлене розкрадання, як воно було замасковано, хто з числа банківських працівників мав відношення до операцій, що супроводжувалися розкраданням;

- 3) у посадових осіб обчислювального центра банку: хто розробляв програмне забезпечення, які зміни і з чийої ініціативи в нього вносилися, наскільки

надійний функціонуючий програмний комплекс, наскільки він захищений від несанкціонованого проникнення;

4) у спеціалістів відділу технічного забезпечення обчислювального центру банку: коли і який проводився ремонт обчислювальної техніки, чим він був викликаний; яка організація та особливості роботи структурних підрозділів банку в комп'ютерній мережі по забезпеченню операцій банку, особливо тих, котрі пов'язані з розкраданням коштів.

Якщо викрадені кошти були перераховані фіктивно-комерційній структурі, то поряд із зазначеними слідчими діями здійснюється:

- виїмка в установах банку документів на неіснуючі комерційні структури;
- допит осіб, зазначених у протоколі загальних зборів і в установчому договорі, з питання створення цієї структури, що брали участь в зазначених заходах, чи підписували протокол та інші документи;
- допит осіб, що зареєстрували цю комерційну організацію: хто готував документи, хто їх подавав, які обставини супроводжували реєстрацію.

На наступних етапах важливу роль відіграють судові експертизи. Це може бути техніко-криміналістична і судово-почеркознавча експертизи (підробки в документах, дослідження почерку, підписів, підчистки, дописки, травлення тощо); судово-бухгалтерська і фінансово-економічна – для аналізу діяльності господарчих суб'єктів (у тому числі і фіктивних організацій). Однак найбільші труднощі викликає проведення комп'ютерно-технічної експертизи. У якості експертів повинні бути запрошені фахівці в галузі обчислювальної техніки, програмування, засобів захисту інформаційних комп'ютерних систем.

Для вирішення комп'ютерно-технічної експертизи можуть бути поставлені наступні питання:

- чи можливий несанкціонований доступ до програмного забезпечення з метою внести в нього зміни, що впливають на кінцеві результати при складанні балансу у всіх структурних підрозділах банку;
- який механізм внесення змін, які зміни і куди були внесені, які наслідки цього;
- хто з працівників обчислювального центру банку, що обслуговує і експлуатує кошти обчислювальної техніки, має можливість внести такі технічні зміни та ін.

Отримані відповіді можуть бути використані на наступних стадіях розслідування, особливо при проведенні допитів підозрюваних (обвинувачуваних) під час повторних обшуків у них та при здійсненні інших слідчих дій.

Контрольні запитання та завдання для самоперевірки

- Розкрийте поняття підприємницької діяльності згідно з ГКУ від 16.01.2003р.
- Які Ви знаєте форми кредиту? Дайте кожній із них характеристику.
- Розкрийте поняття складу злочину за незаконно отриманий кредит.
- Способи скоєння злочинів у сфері економічної діяльності.
- Назвіть основні підстави для порушення кримінальної справи за незаконне отримання кредиту.
- Які обставини підлягають встановленню після порушення кримінальної справи?
- Дайте характеристику початковим слідчим діям при розслідуванні злочинів у сфері економічної діяльності.
- Що складає предмет судово-фінансової економічної експертизи?
- Які найчастіше питання ставлять перед експертом при призначенні фінансово-економічної експертизи?
- Розкрийте поняття фіктивного підприємництва згідно із чинним законодавством.
- Що може бути предметом перевірки фіктивного підприємництва?
- Які питання необхідно з'ясувати слідчому при допиті спеціалістів у галузі комп'ютерної технології?

Література до теми: див. список рекомендованої літератури за п./№ (1, 2, 3, 5, 6, 7, 9, 12, 13, 16, 18, 20, 23, 24, 27, 33, 37, 48, 49).